

І ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ І СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ, МЕХАНІЗМ ЇЇ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ, ПРОВЕДЕНО АНАЛІЗ ПРОЦЕСІВ, ЩО ВІДБУВАЛИСЯ В ДЕРЖАВІ ВПРОДОВЖ ОСТАННІХ РОКІВ. ВИЗНАЧЕНІ ОСНОВНІ ВЕКТОРИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В РИНКОВИХ УМОВАХ.

Узагальнені теоретичні основи і сутність соціальної політики, механізм її формування та реалізації, проведено аналіз процесів, що відбувалися в державі впродовж останніх років. Визначені основні вектори підвищення ефективності соціальної політики в ринкових умовах.

In the article the theoretical bases and essence of a social policy, mechanism of its formation and realization are generalized, the social processes, which took place in Ukraine, during last few years, are analyzed. The basic vectors of increasing of the efficiency of a social policy in the market economy are determined.

Аналіз і порівняння основних тенденцій та особливостей сучасної соціальної політики європейських країн і України засвідчують орієнтацію нашої держави на ті заходи, які вже тривалий час з успіхом функціонують у розвинених країнах Західної Європи і Північної Америки та віднедавна – в деяких державах колишнього соціалістичного табору (Польщі, Литві, Естонії, Латвії, Угорщині, Чехії). Система соціального захисту, яка функціонує в Україні, створена ще за радянських часів. І хоч вона вже має чимало ознак, властивих державам перехідного періоду, однак не відповідає життєвим потребам громадян українського суспільства. Попри законодавчо-нормативну базу та наявність відповідних концепцій розвитку вітчизняної соціальної політики, цілісної програми її розвитку дотепер не існувало: були лише окремі спроби розробки її елементів, часто без достатнього ресурсного забезпечення і соціально-економічного обґрунтування, без урахування територіальних особливостей суспільного буття та менталітету народу.

Досвід показує, що в розвинених країнах розвиток дедалі частіше визначається якістю життя, свободою участі особистості у господарському процесі, а не тільки темпами зростання виробництва. В Україні макроекономічні диспропорції, що виникли в умовах трансформації економіки, призвели до зниження якості життя населення, що є характерним для всіх країн із перехідною економікою. Істотно змінилася структура суспільства, поглибилось соціальне та майнове розшарування населення: фактично можна говорити про кризу довіри до реформ та їх підтримки зі сторони значної частини населення. Зазначені проблеми актуалізують необхідність поглибленого наукового аналізу взаємодії економічної та соціальної сфер.

Проблеми формування державної соціальної політики, реформування і її вдосконалення є об'єктом досліджень багатьох зарубіжних і вітчизняних науковців, зокрема, найбільш комплексні дослідження у цій області закордоном належать таким економістам, як Р.Бар, Г.Беккер, М.Блауг, М. Блеунт, Т.Ганслі, Р.Гейлбронер, Є.Долан, Дж.Мінцер, Л.Тароу, Дж.Сакс. В Україні дослідженню цих питань присвячені праці Л.А.Белюсової, І.О.Галиці, Т.І.Заславської, В.В.Кліманова, О.В.Кузнецової, В.І.Куценко, Е.М.Лібанової, О.В.Макарової, В.О.Мандибури, О.Ф.Новікової, В.В.Онікієнка, Р.А.Яковлева та ін. Однак ці важливі теоретичні доробки поки що не дали вичерпних відповідей на актуальні питання покращення рівня життя населення України. Метою статті є дослідження ефективності державної соціальної політики та визначення її пріоритетних напрямів.

Нормативно-правові умови соціально-економічного розвитку формуються на національному рівні з використанням міжнародної правової бази. Зокрема, Конвенція МОП № 117 “Про основні цілі і нормативи соціальної політики” до функціональних обов'язків держави відносить забезпечення рівня життя, що переважає мінімальні обмеження, оптимізацію структури доходів та витрат населення, управління виробництвом та розподілом “споживчого кошика”, бюджетне фінансування охорони здоров'я, освіти [1].

Відстежуючи основні етапи формування та реалізації державної соціальної політики в Україні, слід відзначити, що стратегією загальнополітичного курсу української держави, згідно з положеннями Концепції (основами державної політики) національної безпеки України та Закону “Про Раду національної безпеки та оборони України”, є побудова соціально орієнтованої ринкової економіки та досягнення високих стандартів життя українського народу. Основним документом у сфері прав громадян України

(які для переважної більшості країн світу) стала ухвалена в 1948 році ООН Загальна декларація прав людини. Її основні положення знайшли відбиття і набули подальшого розвитку в Конституції України, де визначено: громадянські й політичні права та гарантії людини як члена суспільства (статті 25, 26, 28-41); права людини як соціальної істоти, які є необхідною умовою її життєдіяльності (статті 27, 42-54); загальні суспільні права, гарантії та обов'язки громадянина (статті 21-24, 55-68) [2]. У процесі досліджень неодноразово з'ясований взаємозв'язок соціальної політики та конституційних норм. Сукупністю конституційних прав, гарантій та обов'язків людини визначається простір компетенції соціальної державної політики.

Створенню умов виконання прав і гарантій, що визначені конституційними нормами, підпорядковуються різноманітні загальнодержавні закони. До таких слід віднести, передусім, Закон України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" від 05.10.2000р. [3]. Він визначає правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів, що спрямовані на реалізацію закріплених Конституцією України та законами України основних соціальних гарантій. Державні соціальні стандарти і нормативи встановлено (згідно закону) [3] також з метою визначення пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах та фінансових ресурсів для їх реалізації. Врахуємо, що в ст.1 Конституції України економічне поле нашої держави визначається соціальним, що в значній мірі пояснює паралельність використання категорій економічного та соціального розвитку. Національна конкурентоспроможність в довгостроковому періоді має забезпечуватись інтенсивним відтворенням людського капіталу та формуванням середнього класу громадян з прогресуючим рівнем життя.

Ситуація у соціальній сфері потребує покращення. Внаслідок наявності ряду проблем у сфері праці та зайнятості населення, пов'язаних передусім з неефективним використанням робочої сили, продовжує зберігатися досить низький рівень життя переважної частини населення. Номінальні наявні доходи, які можуть бути використані населенням на придбання товарів та послуг, у 2008р. збільшилися на 38,1% порівняно з 2007 р., однак реальні наявні доходи громадян, з урахуванням цінового фактора – на 10,3% (у 2007 р. – на 14,8%). Значною (32%) є частка домогосподарств, де середньодушові доходи у місяць нижчі за прожитковий мінімум [4]. У цілому за індексом людського розвитку (Доповідь Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй), Україна перебуває на 76 місці. При цьому Росія посідає 67 місце, Білорусія – 64, Казахстан – 73. За даними ООН, 83% населення України фактично відчувають себе бідними, з них 27,8 % українців живуть нижче офіційного рівня бідності, і тільки 10% населення України реально можна віднести до середнього класу.

Низькі стандарти життя стали однією з причин розвитку негативних демографічних тенденцій, наслідком яких є скорочення кількості постійного населення (з 51,6 млн. осіб станом на 1 січня 1991 року до 46,0 млн. осіб станом на 1 липня 2008 року). Вочевидь, здобутки економічного зростання не стали надбанням всього суспільства і не забезпечили якісні технологічні перетворення, здатні сформувати фундамент сталого довгострокового зростання.

Впродовж січня-серпня 2008 року ціни на споживчому ринку ціни зросли на 14,8%. Високий рівень індексу споживчих цін був сформований, головним чином, унаслідок прискореного зростання цін на продукти харчування (на 21,4%, внесок до зростання індексу споживчих цін – 10,7в.п.) з огляду на їх значну питому вагу у споживчому кошику (50%). Однак, у серпні, другий місяць поспіль на ринку споживчих товарів та послуг спостерігалася дефляційна тенденція (у липні ціни знизилась – на 0,5%, у серпні – на 0,1%) в основному через зниження цін на продукти харчування (у липні – на 1,5 %, у серпні – на 0,6%). Звичайно, що суттєвому уповільненню темпів зростання інфляції, починаючи з березня, та формуванню дефляційної динаміки у липні-серпні сприяла реалізація антиінфляційних заходів Уряду і Національного банку та товарна насиченість на споживчому ринку, що дозволило збалансувати попит та пропозицію. Інфляційні процеси знаходяться під пильною увагою Уряду. Так, на початку березня був прийнятий План антиінфляційних заходів Уряду та Національного банку, який поєднує короткострокові і довгострокові заходи, дії, що стимулюють розширення виробництва та стримують надлишкове зростання попиту. Крім того, у квітні Мінекономіки разом з іншими центральними органами виконавчої влади розробило План додаткових антиінфляційних заходів.

У 2008 році розпочато масштабну роботу із забезпечення гармонійного розвитку людини (адаптація системи української вищої школи до європейських стандартів і вимог Болонського процесу із збереженням кращих досягнень національної освіти; структурної реорганізації системи медичного забезпечення на засадах загальної (сімейної) лікарської практики; запровадження загально-обов'язкового державного медичного страхування; підвищення рівня життя населення та формування

середнього класу, соціальної структури відповідно до європейських стандартів). Однак, за рік і за два неможливо подолати проблеми (розбалансованість економіки, високу затратність, невідповідність між динамікою росту продуктивності праці і заробітної плати), які накопичувались роками.

Майже кожен другий житель України (48,2%) висловлює невдоволення власним життям у місці свого проживання (20,5% – цілковито, 27,7% – частково), тимчасом як 21,9% із них оцінюють рівень його комфортності позитивно (3,5% - повністю, 18,4% - скоріше як задовільний). Таким чином, негативні оцінки в 2,2 раза перевищують позитивні [5]. Оцінка якості життя безпосередньо залежить від рівня задоволення базових потреб людини у найважливіших для неї сферах, до яких належать матеріально-побутові потреби, здоров'я та медична допомога, доступ до сучасних знань у царині політики та економіки, юридична допомога у захисті прав людини, забезпеченість умов психологічної рівноваги.

Необхідність здійснення в Україні ринкових перетворень формально не заперечує практично жодна політична сила, і це зумовлено об'єктивними факторами. Адже в Україні бідність перетворилася на один з найважливіших чинників формування соціальної напруги, стрімкого зниження народжуваності, зростання обсягів еміграції, включаючи нелегальну, погіршення стану здоров'я населення та зростання смертності. Формуються передумови так званої хронічної, успадкованої бідності – діти з бідних сімей приречені на злидарювання у дорослому житті (не отримуючи належної освіти і професійної підготовки, ставши дорослими, вони не зможуть повноцінно конкурувати на ринку праці, не матимуть можливості належним чином забезпечити гідне життя своїм нащадкам, і все знову повторюватиметься, але вже з їхніми дітьми).

При аналізі можливостей переходу до соціально орієнтованої економіки в Україні, яка б забезпечила належну якість життя населення, постає питання про підтримку реформ, тобто усвідомлення представниками органів управління необхідності розширення соціальної бази реформ і формування політики, здатної задовільняти інтереси більшості населення. Попри існування безмежної пропозиції “різнорідних” моделей і “напівмоделей” економічної трансформації, які протягом перехідного періоду тиражувались численними урядами, Україна залишається без цілісної теоретичної доктрини здійснення ринкових перетворень. За роки реформ відбулися досить суттєві зрушення в структурі суспільних відносин, в тому числі й економічних. Більшість з них матиме визначальне значення в процесі формування нової моделі українського суспільства. Але визначальне далеко не означає позитивне. Адже в процесі неконкурентної приватизації посилилась монополізація, відбувся міжгруповий розподіл основного економічного ресурсу держави і, як наслідок, глибоке і нерівномірне розшарування суспільства. Навіть загальне зростання рівня життя населення в Україні в останні роки не зменшило поляризацію в українському суспільстві, де найбагатші починають віддалятися від бідних, великі міста від сільської місцевості, а регіони від центру. В цілому ринкова економіка припускає існування високої міри нерівності доходів населення, яка поряд з природними факторами в значній мірі визначається об'єктивною дією ринкового цінового механізму. Однак основна функція соціальної політики держави за даних умов повинна бути направлена на перерозподіл доходів з метою зменшення відмінностей в рівні життя населення та має забезпечувати сприятливі матеріальні умови життя для всіх членів суспільства.

Окремо треба зупинитися на такому стратегічному завданні, поставленому перед низкою міністерств, як першочергове подолання демографічної проблеми. Йдеться не просто про підвищення народжуваності чи зміцнення здоров'я громадян лише в контексті медицини. Всебічна підтримка молоді та родини є також складовою вирішення демографічних завдань. Бізнесменів, які самі себе забезпечують, серед молодих людей у нас небагато. Молодь повинна бути впевнена, що на етапі створення сім'ї держава її підтримає, зокрема, гарантуватиме перше робоче місце. Але спочатку це місце потрібно створити. Слід повернутися до держзамовлень на підготовку фахівців, які повинні виходити із потреб галузей та регіонів, і запровадити стимули, що підштовхували б молодих людей одержувати вкрай потрібні для економіки спеціальності.

Економіка, як частина соціальної системи, не може бути самоціллю. Її основне завдання – задовольняти людські потреби в довгостроковому періоді розвитку економіки і суспільства. Всі здійснювані економічні перетворення мають соціальну спрямованість, оскільки в їх центрі перебуває людина, як найвища цінність, як спонукач будь-якої діяльності. Остаточним критерієм оцінки економічних процесів можна вважати не ріст валового внутрішнього продукту, а зростання якості життя населення. Згідно з Програмою діяльності Кабінету Міністрів України “Український прорив: для людей, а не політиків” першочерговим завданням в умовах соціально орієнтованої ринкової економіки є сприяння підвищенню якості життя населення, а однією з стратегічних цілей урядової політики – розвиток людського потенціалу.

Аналіз досліджень вітчизняних та закордонних фахівців у галузі економічної безпеки свідчить, що сучасний етап розбудови суспільних відносин характеризується поступовим переходом від конкуренції на світових ринках до конкуренції умов, що створюються державами для функціонування національних економік, життя людей, а відтак – розвитку суспільства. Розвинуті країни світу ще на початку минулого століття усвідомили, що якими б факторами не ініціювалася національна нестабільність і небезпека, вони завжди мають соціальні наслідки. Проблема національної безпеки не може бути вирішеною без урахування її соціального змісту. Отже, сучасний етап розбудови суспільства та державності вимагає посиленої уваги до питань соціальної безпеки, переміщення акцентів на реформування соціальних стосунків, пошук нових та вдосконалення діючих механізмів, що здатні регулювати соціальні процеси. Особливого значення в цих умовах набуває соціальна політика [6].

Визначаючи механізм соціальної політики, доцільно зупинитись на механізмі її формування та механізмі реалізації. З огляду на те, що в Україні на сьогоднішній день дієвого механізму формування і реалізації соціальної політики ще не створено, зазначимо, що соціальна політика не повинна зводитись виключно лише до діяльності органів влади, що займаються соціальними питаннями. У розвинутих країнах світу в процесі формування, а згодом і реалізації соціальної політики беруть участь усі громадські інститути суспільства, залучаються не лише законодавчі, виконавчі, судові владні структури, але і суспільство загалом (політичні інститути, соціально-професійні об'єднання громадян, окремі громади). Головне місце посідає народ як суверен влади, перед яким влада звітує про результати соціальної діяльності. Контроль за реалізацією заходів соціальної політики також здійснює все суспільство і його суспільні інститути. Формами такого контролю виступають конституційне право, референдуми, вибори, звіти, громадська думка, листи громадян [7].

Можна стверджувати, що соціальна політика специфічна з огляду на те, що вона не володіє власним автономним інструментарієм, механізмами, які здатні забезпечити реалізацію цілей. Вона народжується законодавством (соціальним, трудовим, господарським), а також економічною політикою. З іншого боку, соціальна політика через державне регулювання (законодавче, програмно-цільове, матеріально-фінансове) реалізує права громадян на гідні умови життя, на свободу участі в житті суспільства, виявляючи соціальний аспект в усіх діях різних суб'єктів управління. Власне, й економічна політика має місце лише і тільки тоді, коли суспільство і держава сприймають соціальні цілі як пріоритетні. Механізм формування та реалізації соціальної політики є інтегральним. Він включає державну ідеологію, право, соціальні стандарти, економічні заходи, культуру, психологію, демографію, національно-етнічні регулятори (організаційні, регіональні, місцеві, територіальні).

Міжнародний досвід у сфері надання соціальних послуг є доволі багатим. Щоб не опинитися на роздоріжжі, Україна має обрати свій шлях. Без бездумного перенесення чужих моделей на наш ґрунт, але й з урахуванням всього найкращого, що вироблено світовою спільнотою до сьогодні. Уряд робив спроби реформувати напрями соціальної політики, однак ці заходи були недостатньо ефективними. Гарантією національної безпеки держави є не наявність армії, а відсутність бідних людей. Стратегічною метою соціального розвитку України має бути забезпечення гідних умов життя і рівних можливостей для всебічного розвитку кожного громадянина, зміцнення громадянського суспільства та утвердження ефективної й відповідальної влади на всіх рівнях, побудова конкурентоспроможної національної економіки. Найголовніше – здійснити реальний соціальний захист наших громадян. Таким чином, основними завданнями державної соціальної політики є: модернізація системи охорони здоров'я, формування сучасної і якісної системи освіти і підготовки кадрів, розвиток культури, фізичної культури та спорту, створення ринку доступного житла, соціальне включення вразливих верств населення, наближення державних соціальних стандартів до європейського рівня, поліпшення якості життя і розвитку особистості; підвищення платоспроможності населення за рахунок всіх видів доходів, в першу чергу, заробітної плати – основної складової грошових доходів; розвиток пенсійної системи та соціального страхування, сталий розвиток довкілля.

Необхідно провести системний аналіз всіх цільових програм, уточнити пріоритети на підставі реально існуючих матеріально-фінансових можливостей. Через юридичні норми, бюджетний процес, податкові та кредитні механізми всім напрямкам державної політики завдати соціальні орієнтири, встановити терміни, виділити ресурси, визначити відповідальність та шляхи реалізації уточнених програм.

Суб'єкти соціальної політики держави: законодавчі, виконавчі, судові органи влади, що формують цілі, завдання, пріоритети, спираючись на створену нормативно-правову базу за участю всіх суспільних інститутів, громадян, повинні звітувати перед суспільством (у визначені терміни) про ефективність вирішення соціальних проблем.

Підвищення рівня життя населення ...

Можна зробити висновки, що за всіма основними критеріями рівень життя населення України за останній період має тенденцію до покращення, але вона дуже незначна. Державне нормативне регулювання все ще залишається надто складним, не завжди відповідає реаліям сучасного життя, потребує внесення певних коректив та змін. Реалізація основних завдань державної соціальної політики вимагає розробки та впровадження ефективних механізмів правового, фінансового, організаційного та інформаційного забезпечення. Життєво необхідно переорієнтувати вітчизняну соціальну політику на активізацію факторів, які стимулюють високоефективну і продуктивну працю, зростання на цій основі матеріального рівня та умов життя українського народу.

Література

1. *Національні перспективи соціально-економічного розвитку трудового капіталу та рівня життя в Україні* – Інтернет сторінка // www.ukrstat.gov.ua
2. *Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р.* – К.: Феміна, 1996.
3. *Закон України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії"* // *Відомості Верховної Ради.* – 2000. – № 48. – с. 409.
4. *Офіційний сайт Державного комітету статистики України: режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>*
5. *Прибиткова І. Рік "помаранчевої" влади: vox populi про рівень та якість життя в Києві та Україні (грудень 2004 р.–грудень 2005 р.)* // *Політичний портрет України (часопис фонду "Демократичні ініціативи")*. – 2006. – № 36. – С. 21–37.
6. *Дмитриченко Л. И. Государственное регулирование экономики: методология и теория. Монография.* – Донецк: УкрНТЭК, 2001. – 329 с.
7. *Соціальна політика та економічна безпека / Під заг. ред. д-ра екон. н., проф. Є. І. Крихтіна.* – Донецьк: Каштан, 2004. – 336 с.